

Лужецька О. Б.,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

МІКРОТОПОНІМИ БЕРЕЖАНЩИНИ І ПІДГАСЧЧИНИ З ФІТО-ТА ЗООГРАФІЧНИМИ ТЕРМІНАМИ В ОСНОВІ

У статті розглядається близько 160 власних найменувань місцевих мікрооб'єктів фіто-та фаунографічного походження на теренах Бережанщини і Підгасччини, які є складовою частиною історико-етнографічного регіону України – Опілля.

Ключові слова: мікротопонім, географічний термін, флора, онім.

В статье рассматривается около 160 собственных названий местных микрообъектов фито- и фаунографического происхождения на территории Бережанщины и Подгаеччины, которые входят в состав историко-этнографического региона Украины – Опилля.

Ключевые слова: микротопоним, географический термин, флора, оним.

The article analyzes nearly 160 microtoponyms of Berezhany and Pidhaitsi districts, determined by the flora and fauna of the researched by us region. The both districts belong to the historical-ethnographical region of Ukraine – Opillja.

Key words: microtoponym, geographical term, flora, onym.

Територія Бережанського та Підгаєцького районів, що на заході Тернопільщини, відноситься до історико-етнографічного регіону України – Опілля. Мікротопонімікон цієї, як і багатьох інших територій України досі не лише не досліджений, але й не зібраний у повному обсязі. У той же час цей онімний матеріал містить у собі дуже цінні дані з історії та культури народу. Протягом уже багатьох десятиліть мікротопонімія цього краю зазнавала і продовжує зазнавати значних кількісних і якісних втрат.

Географічна термінологія давня, стійка та має важливе значення для порівняльно-історичних студій. Відомо, що географічна термінологія та мікротопонімія тісно пов'язані між собою, адже географічний апелятив може стати базовою основою мікротопоніма. Географічний термін позначає певний об'єкт, за яким закріплене географічне поняття. З цією ж метою можуть використовуватися і діалектні географічні назви, тобто місцеві народні говірки на детермінування відповідного географічного об'єкта [6, с. 47]. На думку Ю. Карпенка, у мікротопонімії дуже широко представлені загальні назви у функції власних без будь-яких словотворчих (морфологічних) змін при переході апелятива в пропріатив [5, с. 18]. Як зазначає Т. Беценко, географічна термінологія – це творіння народного генія, результат багатовікових спостережень наших пращурів над навколишньою природою, і не тільки спостережень, а й цілеспрямованого використання та зміни природних явищ на основі пізнання їх закономірностей [1, с. 42]. Безперечно, у власних назвах збережена у певній мірі історія нашого народу, рідної мови, акумульовані перші відомості про природні особливості краю.

Загалом, увесь мікротопонімікон з географічними термінами в основах, що зібраний нами на території досліджуваного регіону, поділяємо на групи, мотивовані ознаками 1) рельєфу; 2) гідрографії; 3) фіто-та фаунографічними особливостями краю.

Предметом нинішньої розвідки ми обрали близько 160 власних найменувань дрібних місцевих об'єктів фіто-фаунографічного походження.

Територія Південно-Західного Опілля розміщена в лісостеповому природно-територіальному комплексі. Значне поширення у цьому регіоні мають дубові, букові ліси з домішкою граба, осики та інших порід. Варто зауважити, ліси у цій місцевості, як правило, вкривають схили горбів, ярів і балок. Чагарниковий підлісок презентується ліщиною, кленом, шипшиною, а трав'яний покрив – осокою, барвінком, звіробоем та ін.

З огляду на це, група найменувань, утворена на основі фітотермінології, виявилась на досліджуваному терені чималою. У наших матеріалах зафіксовано близько 140 мікротопонімів, що власне віддзеркалюють рослинний світ Південно-Західного Опілля. Як справедливо зауважують мовознавці, мікротопоніми, похідні від назв тварин чи рослин, не завжди свідчать про те, що їх у цих місцях була велика кількість. Часом власне рідкісні, одиничні явища спричиняють виникнення тієї чи іншої назви [2, с. 62].

Загалом топоніми, мотивувальною базою яких виступає місцева флора, неодноразово були предметом лінгвістичних студій вітчизняних та зарубіжних ономастів, зокрема, Ю. Карпенка [4], Є. Посацької-Черняхівської [7], К. Цілуйка [8] та ін. Всі мікротопоніми відфітографічного походження мотивуються назвами: а) порід дерев та кущів; б) трав'яних рослин; г) збірних понять рослинності.

а) Розглянемо насамперед групу найменувань дрібних географічних об'єктів дендрологічного походження. Головними представниками лісового покриву на території Південно-Західного Опілля є ялина, сосна, дуб, граб, бук тощо. Вони і стали мотивувальною основою для цілої низки мікротопонімів у зазначеному регіоні.

Береза. Лексема **береза** творить декілька мікротопонімів, зокрема: *п. Березина* (Глч., Пдг.), *п. В Берізі* (Крсн., Брж.), *п. За Березником* (Ркшн., Брж.), *п. Підберезова* (Жнв., Брж.) тощо. Як правило, цей номен детермінує незаселені частини місцевості: поля, частини лісу і под. На Бойківщині диференціюють топографічний апелятив *березина* із семою «березовий ліс» [Рудн. 17]. Серед гуцулів таке найменування побутує у формі *березник* [ГГ 23], у лемків – *березя*, *березник*, *березняки* [Штіб. II 10] з основною семантикою «березовий гай, ліс». Для Полісся характерні лексеми як окремо взятої рослини – скажімо, *береза* [СПГ 31], так і їх сукупності – «березина, березник, березняк» [Чер. 28]. На Кіровоградщині існує багато похідних зі значенням «березовий ліс»: *береза*, *берези*, *березина*, *березівка*, *березняк* [СНГТК 23-24]. Слово *береза* виводиться з псл. *berza < *berga «береза», яке споріднене з праіндоєвропейським коренем, семантика якого тлумачиться як «світла, біла».

Бук. Загальну назву **бук** у своєму складі містять окремі мікротопоніми, наприклад, *ліс / п. Бучина* (Стрг., Брж.). У топографічній термінології різних етнографічних регіонів України буковий ліс ототожнюється з дериватами *бучина, бучник* [Рудн. 18]; *буковина, буковинка* [Граб. 33]; *бучник* [Штіб. II 14], *буковина* [СБкГ 41]. В інших слов'янських народів апелятив **бук** також виступає у ролі мікротопонімів, як наприклад, сербські фітоніми *Буква, Подбукве* [9, 338]. Етимологічно цей фітонім споріднений з балканським (лідійським) *bauko* «червоний», або з невідомими формами праїндоевропейського субстрату [ЕСУМ I 284].

Верба. Мікротопоніми, мотивовані фітонімом **верба**, використовуються для ідентифікації поодиноких географічних мікрореалій, скажімо, *п. Верби* (Влиц., Брж.), *х. Лози* (Влиц., Брж.; Жнв., Брж.) тощо. На досліджуваній території нами виявлено лише декілька таких найменувань. На Поліссі від лексеми *верба* вживаються цікаві похідні, наприклад, *верболозник* [СПГ 41]; *вербина, вербняк* [Чер. 40] для означення «заростей верби». У Центральній Україні побутують такі лексеми, як *верби, вербички, вербняк, верболіз, верболос, верболози* [СНГК 36]. Етимологія аналізованого терміна, на думку дослідників, пов'язана з праїндоевропейським коренем *ueg-b(h) – «гнути, вергіти», дериват від *veg – «крутити, гнути» [ЕСУМ I 350].

Граб. Корінь **граб** – запрезентований у кількох назвах: *ліс / п. Грабовець* (Ргч., Брж.; Нрв., Брж), *п. Заграб'ячок* (Жкв., Брж.), *п. Надграб'є* (Крсн., Брж.), *п. Під Грабинов* (Гйк., Брж.) тощо. У західнополіських говірках використовують лексему *грабина* на означення місцевості, «де ростуть граби», «грабові дерева» [СЗПГ I 106]. У лемків побутують фітоніми *грабник* та *грабина* [Штіб. II 30]. На території Бойківщини, як і на інших теренах Галичини, ця порода дерев є досить поширеною, однак у словнику бойківських говірок М. Онишкевича цей фітогеографічний апелятив не фіксується. Можливо, це власне і підтверджує думку, що не завжди назва загальноживаної породи може онімізуватися. Етимологія слова виводиться від праслов'янського кореня *grabъ, що мотивується індоєвропейським *grob(h)os (назва дерева), мабуть, пов'язаним з *gerebh-, оскільки граб від бука відрізняється зубчастим листям, або з псл. *grebtі «гребти» (на корм) [ЕСУМ I 578].

Дуб, дубинка, дубник, дуброва. Значно частіше, ніж розглянута вище група онімів, вживаються мікротопоніми, утворені від фітотерміна **дуб**: *п. В Дубах* (Ндржн., Брж.), *ліс Дубина* (Стрг., Брж.), *пас. / п. Дубина* (Влиц., Брж.), *вул. Дубинівка* (Влиц., Брж.), *ліс Дубинка* (Бжкв., Брж.; Стрг., Брж.), *п. Дубники* (Кмрв., Брж.; Урм., Брж.), *ліс Дуброви* (Ргч., Брж.), *ліс Костива Дубина* (Глгч., Пдг.), *ліс Морозова Дубина* (Глгч., Пдг.), *п. Піддуброва* (Стрг., Брж.), *п. Піддуброва* (Ндржн., Брж.), *ліс Середня Дубина* (Псхв., Брж.) та ін. (усього 26 назв). Полісся репрезентує багато варіантів, а саме, *дубина, дубник, дубняк, дубувник* [СЗПГ I 145-146]; *дубня, дубовик, дубрава* [Чер. 73-74]. У бойків побутують терміни *дуброва, дубина* зі значенням навантаженням – «ліс дубовий, дуброва» [Рудн. 20]. На Гуцульщині та Лемківщині вживаються апелятиви *дуброва, дубрівка* з аналогічною семантикою [Граб. 35; Штіб. II 22]. Можливо, етимологія цього слова *дуб* пов'язана з індоєвропейською лексемою *dheub «глибокий, низькорозташований» [ЕСУМ II 138].

Липа. Апелятив **липа** творить кілька найменувань дрібних географічних об'єктів, зокрема, *ч. с. Липки / В Липках* (Урм., Брж.) тощо. В опільських говірках часто вживають назви для окреслення сукупності лип – *липина, липник, липняк*. Лексема *липа* походить з псл. *lipa «липа», пов'язаного з псл. *lǫpĕti, lǫpoti, укр. *липути, ліпити*, що спричинене липким соком липи або слизькуватим, липким ликом [ЕСУМ III 237].

Сосна. Сюди відносимо наступні деривати: *пас. В Сосніні* (Урм., Брж.), *п. За Соснами* (Нв. / Ст. Лтв., Пдг.), *п. Соснина* (Крсн., Брж.) та ін.

б) Назви кущів у мікротопоніміконі досліджуваного регіону теж могли ставати етимонами назв мікрореалій, однак кількість таких онімів є мінімальною.

Бузок. На обстежуваній місцевості нами виявлено лише кілька мікротопонімів з назвою **бузок** у топооснові, скажімо, *х. Бізятин* (Пвл.; Брж.) тощо. На території Південно-Західного Опілля *бузок* тутешні мешканці називають «боз», але з цим варіантом назви ми не зафіксували жодних найменувань мікрооб'єктів.

Ліщина. До цієї групи зараховуємо декілька мікротопонімів, як наприклад, *сін. В. Ліщині* (Урм., Брж.). На території Південно-Західного Опілля *ліщина* – кущ, на якому ростуть лісові горіхи. Походження слова не цілком з'ясоване. На думку вчених, первинне значення цього фітоніма – «лісове дерево, лісовий плід» [ЕСУМ III 267].

Таким чином, мікротопонімікон обстежуваної місцевості здебільшого мотивується загальними назвами на позначення дикорослих рослин. Це, можливо, пояснюється географічним положенням краю. Значна кількість онімів містить в своїй основі такі фітотерміни, як *сосна, граб, дуб* тощо. Загалом у досліджуваному регіоні нами виявлено і зафіксовано близько 95 мікротопонімних одиниць такої структури.

в) Мікротопоніми, похідні від лексем на позначення збірних понять рослинності, на досліджуваному терені детермінують чимало об'єктів.

Гай. Апелятив **гай** рефлексує у різних за структурою найменуваннях: *ч. с. Загайці* (Ст. Мст., Пдг.), *пас. В Гаю* (Урм., Брж.), *п. Великий Гай* (Слв., Брж.), *п. / пас. Загай* (Влхв., Брж.), *п. За Гайом* (Ркин., Брж.), *пас. Гай* (Ркин., Брж.), *п. Гай* (Урм., Брж.), *вул. Гайок* (Гйк., Брж.), *п. Малий Гай* (Слв., Брж.), *п. Над Гайом* (Ркин., Брж.), *пас. Підгай* (Влхв., Брж.), *пас. / п. Під Гайом* (Нвсл., Пдг.) та ін., загалом – 22 назви. Цей фітотермін у досліджуваній місцевості вживається з семантикою «лісок, молодий ліс» [Рудн. 20]. В інших регіонах України лексема *гай* зазвичай полісемантична, скажімо, на Гуцульщині вона вживається зі значенням «густі кущі на галлявині», «місце, де не зійшли посіви» або «пропуск при посівах» [ГГ 43]; західнополіський апелятив *гай* детермінує «лісок», «великий старий ліс» [СЗПГ I 83]. На території Чернігівсько-Сумського Полісся він тлумачиться як «невеликий лісок», «невеликий рідкий ліс», «ліс серед поля», «невеликий березовий ліс» [Чер. 55]. Центральна Україна, зокрема Кіровоградщина, презентує цілу низку сем, наприклад, «невеликий сосновий ліс», «низьке місце, вербняк», «необроблене поле», «ділянка поля, дуже поросла буря'ном», «берег» [СНГТК 54]. Як бачимо, на загальноукраїнському фоні термін *гай* вживається з семантикою, пов'язаною з флорою місцевості, орографією та землеробством. Етимологи виводять лексему *гай* з псл. *gaĭj, спорідненого з гоїті, укр. *гойти* (первісно) «залишати жити, вирощувати» [ЕСУМ I 451].

Ліс. Найпродуктивнішою базовою основою з-поміж усіх зазначених цієї групи виступає лексема **ліс** «велика площа землі, заросла деревами і кущами» [Лучик, 112]. До цієї категорії зараховуємо наступні найменування дрібних географічних об'єктів, зокрема: *пас. В Лісі (Стрг., Брж.), п. Біля Ліса (Юст., Пдг.), ліс Залісок (Трст., Брж.), п. Залісок (Жкв., Брж.; Урм., Брж.), п. За Ліском (Нв. / Ст. Лтв., Пдг.), п. Залісса (Бц., Брж.; Слв., Брж.), ліс / п. Ксьондзів Ліс (Крн., Брж.; Слв., Брж.), п. Лісок (Жкв., Брж.), п. Ліски (Стрг., Брж.), ч. с. Лісові (Крн., Брж.), пас. Надзаліс (Мчцв., Брж.), ліс Хлопский Ліс (Слв., Брж.), п. Холерний Ліс (Крн., Брж.)* та ін., усього нами зафіксовано 28 найменувань такого типу.

Лисиця. Апельатив *лисиця* з семантичним навантаженням «місце без рослинності» творить лише декілька мікротопонімів у досліджуваному регіоні, скажімо, *горб Лисиця (Ргч., Брж.)*.

Хащ. На досліджуваному терені нами зафіксовано небагато назв дрібних географічних об'єктів, базовою основою яких стала лексема *хащ*, зокрема: *п. П'юрків Хащ (Нвсл., Пдг.), п. Хащ (Стрг., Брж.)* тощо.

Як свідчить зібраний нами пропріальний матеріал, найбільшу кількість назв утворено від таких фітотермінів як *сосна, граб, ліс*. За мотивувальною базою онімів, похідні від назв рослин, найчастіше ідентифікують незаселені ділянки, а саме, ліси, пасовища, поля, зрідка сінокоси.

Незначну кількість у мікротопоніміконі Південно-Західного Опілля становлять назви фаунографічного походження. Вони є мотиваторами таких найменувань географічних мікрореалій: *ч. с. Воронячий Кінець (Мрн., Пдг.), вул. Ведмедева (Глгч., Пдг.), п. Вовча Долина (Стрг., Брж.), ліс Карасьова Шия (Бжкв., Брж.), п. Качурівка (Влхв., Брж.; Крн., Брж.), вул. Кобилянський Кут (Влц., Брж.), п. Коняче (Бц., Брж.), р. Коропець (Мрн., Пдг.)* та ін. Групи онімів, споріднених з назвами тварин, мають, як правило, прозору семантику, яка мотивується насамперед поширеністю певного виду тварин і птахів, характерних для обстежуваної місцевості. В річкових долинах водяться дикі качки, болотна сова, тощо. Рибна фауна представлена коропом, карасем, леном. Як зазначає І. Железняк, мікротопооснови, які сягають назв на означення тварин, збереглися ще з праслов'янської доби, про що свідчить їхня лексична характеристика. Тому вони відомі на всій слов'янській території [3, 70].

Отже, мікротопоніми, мотивовані термінами фіто– та фаунографічного походження, займають вагому нішу в мікротопоніміконі обстежуваної місцевості. Загалом тут виявлено і зафіксовано близько 160 найменувань мікрореалій, що становить 16% серед усіх мікротопонімів відапельативного походження, проте зі значним домінуванням назв відрослинного походження.

Література:

1. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми : Собор, 2001. – 71 с.
2. Еремия А. И. Географические названия рассказывают. – Кишинев, 1982. – 102 с.
3. Железняк І. М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя. – К. : Наук. думка, 1987. – 204 с.
4. Карпенко Ю. А. Топоніміка гірських районів Чернівецької області (конспект лекцій). – Чернівці, 1964. – 80 с.
5. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимии // Микропонимия. – М. : Изд. -во Московского ун-та, 1967. – С. 15-22.
6. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии. – М. : Наука, 1988. – 190 с.
7. Посацька-Черняхівська Є. М. Основні лексико-семантичні типи топонімічних назв Львівської області / Доповіді та повідомлення Львівського університету. – Львів, 1955. – С. 60-62.
8. Целуйко К. К. Словообразовательные средства восточнославянской топонимии. В кн.: XII наукова сесія. (КДУ) Тези доповідей. – Секція філології. – К., 1955. – С. 31-36.
9. Цицил Реметић Р. Топонимія Дурмиторског села Црне Горе // Ономастолошки прилози. XVI. – Београд, 2003. – С. 323-374.

Джерела:

- ГГ** – Гуцульські говірки: короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Граб.** – Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 264 s.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.; 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989. – Т. 3. – 549 с.; 2004. – Т. 4. – 653с.; 2006. – Т. 5. – 704 с.
- Рудн.** Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини // Українська Вільна Академія Наук. Серія: Назвознавство. – Ч. 23-24. – 1962. – 246 с.
- СБГ** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1-2.
- СБкГ** – Словник буковинських говірок / За ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688 с.
- СЗПГ** – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. – Т. 1–2. – Луцьк : Вежа, 2000.
- СНГТК** – Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – К.-Кіровоград, 1999. – 224 с.
- СПГ** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К., 1974. – 259 с.
- Чер.** – Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. – Сумы, 1984. – 275 с.
- Штіб.** – Stieber Z. Toponomastyka Łemkowszczyzny. Część II. Nazwy terenowe. – Łódź, 1949. – Nr. 6 – 114 s.

Умовні скорочення:

1. вул. – вулиця Крн. – Краснопуца
2. горб – горб Крн. – Кур'яни
3. ліс – ліс Кт. – Кути 4. пас. – пасовище Мчцв. – Мечиків
5. п. – поле Мрн. – Мирне

6. син. – синожить Надржн. – Надорожнів
7. х. – хутір Ндрч. – Надрічне
8. ч. с. – частина села Нрв. – Нараїв
Бщ. – Біще Нв. / Ст. Литв. – Новий/Старий
Бжкв. – Божиків Литвинів
Бжкв. – Божиків Нвсл. – Новосілка
Влхв. – Вільховець
Влщ. – Волощина Пвл. – Павлів
Гйк. – Гайок Псхв. – Посухів
Глгч. – Голгоче Ргчн. – Рогачин
Жнв. – Жонівка Слв. – Слов'ятин
Жкв. – Жуків Стрг. – Стриганці
Кмрв. – Комарівка Трст. – Тростянець
Брж. – Бережанський Урм. – Урмань
Пдг. – Підгаєцький Юст. – Юстинівка